

محمدحسن که از قریحه و استعداد هنری سرشار برخوردار بود، با حمایت برادرش ابتدا به عنوان بردست و کمک کار وی مشغول به کار شد، تا اینکه توانست به عنوان کتیبه‌نویس و طراح نقوش سنتی آستان قدس رضوی مشغول به کار شود. او در ابتدا به صورت قراردادی با حقوق روزانه دو هزار (دو ریال) کار می‌کرد (همان: ۷) که پس از سالیانی به استخدام رسمی آستان قدس رضوی درآمد (همان: ۲۹).

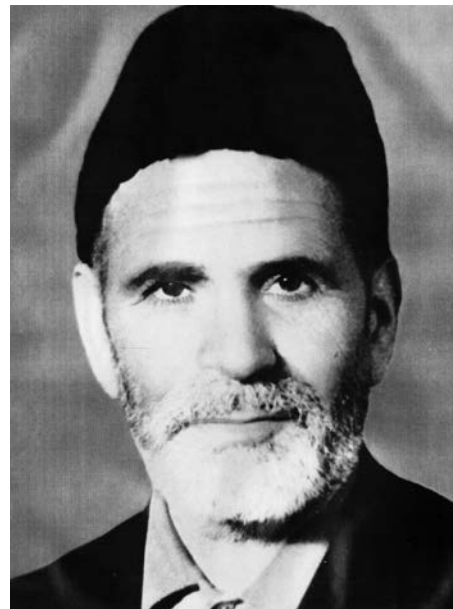
وی در طول خدمت در آستان قدس رضوی با شور، اخلاص و تعهد به چنان تجربه و رتبه‌ای از استادی دست یافت که امروزه در تحلیل‌های هنری از وی به تجلیل فراوان یاد می‌شود؛ از این رو درباره‌اش گفته‌اند: «از میان استادان بزرگ زمان، می‌توان از حاج محمدحسن بیوکی رضوان (ره) نام برد که مادر گیتی، هنرمندی چون او دیگر نزیاد. استادی که از شروع کاشی‌کاری معرق دوران تیموری تا امروز به واقع کسی هم‌تراز او در دست کشش طرح و مکتب بسیار غنی نقش، وجود نداشته است و شاید هم دیگر کسی به وجود نیاید» (زمرشیدی: ۸).

در این که وی چه زمانی به خدمت آستان قدس رضوی در آمده، اطلاعی در دست نیست، ولی به استناد گفته فرزند بزرگش، محمدرضا بیوکی، در مصاحبه با خبرنگار نشریه کیهان فرهنگی در سال ۱۳۶۳ ش. «... [پدرم] حدود ۴۷ سال قبل به آستان قدس آمده و مشغول کار شدند» (بیوکی: ۴۳) این گونه برداشت می‌شود که محمدحسن بیوکی در حدود ۲۸ سالگی به توفیق خدمت در آستان قدس رضوی دست یافته است. البته همو در مصاحبه دیگرش با مرکز اسناد شفاهی آستان قدس، سن ورود پدرش را به آستان قدس رضوی، ۲۵ سالگی می‌داند (بیوکی: ۲). «[وی] قبل از اینکه در خدمت آستان قدس درآید در خیابان تهران، واقع در مشهد با برادران پیراسته و مرحوم ارژنگ، نگارستانی تشکیل داده بودند و بیشتر در منازل کار می‌کردند» (بیوکی: ۴۳). همچنین برای مدتی در خیابان شاه‌رضای سابق [آزادی] مغازه داشته است (بیوکی: ۲۶). وی با ورود به آستان قدس، طرح‌ها و کتیبه‌های فراوانی ارائه داد. از این رو در طول سالیان خدمتش، پایه‌گذار مکتبی استوار و هنری گردید. «مکتب او چه از نظر انواع متون، ابداع اسلیمی‌ها و خلق انواع ختایی‌ها، و چه از حیث نقش افزونی‌های نو، بسیار زیبا، با فلسفه، شورانگیز و چشمگیر در قالب هنرهای سنتی و با اصالت کاشی‌کاری معرق و چه در زمینه انواع خطوط به خصوص خط کوفی و ثلث، بسیار پخته، با قاعده، بسیار عمیق، گسترده و کامل بود...

محمدحسن بیوکی رضوان

کتیبه‌نویسی به وسعت آفتاب
(۱۳۶۳-۱۲۸۸ ش)

محمدحسن پاکدامن*

محمدحسن بیوکی، مشهور به «رضوان» فرزند محمدرضا از هنرمندان، کتیبه‌نویسان ممتاز و قاریان برجسته قرآن سده چهاردهم هجری است. اصالتاً یزدی (اینانلو: ۱۱) و پدرش از ساکنان آن شهر بود (بیوکی: ۳). اطلاعی در دست نیست که زادگاهش یزد یا مشهد، بوده است (همان: ۳). سال تولدش را ۱۲۸۸ ش. نوشته‌اند (صفری: ۸۹). در هفت سالگی با نظارت و سرپرستی برادر بزرگش، مرحوم احمد معمارآستانه، دوران ابتدایی تحصیل خود را آغاز کرد (اینانلو: ۱۱). تحصیلاتش تا ششم ابتدایی بود (بیوکی: ۱۴). بیوکی فامیل شناسنامه‌ای وی بود (همان: ۴) و چون شعر می‌گفت، به تخلص شاعری‌اش (رضوان) مشهور بود (همان: ۳).

* پژوهشگر گروه تراجم و انساب بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

hasan.pakdaman@gmail.com

نقش‌های کاشی معرق به یاری ذوق هنری و اخلاص به خداوند و پیامبر و ائمه طیبین و طاهرین، آثاری آفریدند که هرگز دیگر مانند آنها آفرینش نخواهد شد. [آثار هنری] استاد بیوکی و شاگردانش از بارگاه حضرت رضا (ع) به سایر مکان‌های متبرکه مقدسه، مسجدها و مدرسه‌های روزگار ما به خصوص بارگاه احمد بن موسی (ع) در شیراز گسترش یافت» (زمرشیدی: ۹).

محمدحسن بیوکی رضوان از نوجوانی در سرودن شعر، طبیعی روان داشت. وی کتاب تجویدش را به صورت شعر در وزن شاهنامه فردوسی در دو بیت بیت سرود (صفری: ۹۶ - ۱۰۲). همو اشعار فراوانی را در مدح امام عصر (عج) و دیگر اهل بیت (علیهم‌السلام) سرود که متأسفانه هنوز به صورت تدوین شده انتشار نیافته یا از بین رفته‌اند (بیوکی: ۱۹). اخیراً به کوشش مجید غلامی جلیسه، یکی از قدیمی‌ترین متن‌های چاووشی‌نامه انتشار یافته است. شاعر بیشتر بخش‌های این چاووشی‌نامه مشخص نیست، اما بخشی از این کتاب، سروده مرحوم محمدحسن بیوکی، متخلص به رضوان است. محتوای دیجیتال این نسخه در حال حاضر در کتابخانه دیجیتال بیاض ثبت شده و اصل آن در کتابخانه مسجد اعظم قم موجود است. این کتاب به اهتمام مجید غلامی جلیسه در ۳۲ صفحه به شمارگان یک‌هزار نسخه از سوی انتشارات عطف روانه بازار شده است (خبرگزاری کتاب ایران).

بیوکی هنگام مرگ ۷۵ سال داشت و به علت عارضه ناشی از دیابت درگذشت» (اینانلو: ۱۲). تاریخ وفاتش ۱۳۶۳/۹/۱۰ بود و بدنش در صحن مطهر آزادی حرم رضوی، بلوک ۳۷ دفن گردید (صفری: ۸۹). وی که در زندگی پربارش تحسین اهل هنر را برانگیخت بر سنگ مزارش نوشته‌اند: «آرامگاه ابدی قبله اهل هنر» (همان: ۹۶).

منابع:

- صفری زرافشان، محمد علی. (۱۳۸۶). تجوید منظوم قرآن. چاپ اول. مشهد. علی زاده.
- بیوکی، محمد رضا. مدیریت امور اسناد و مطبوعات آرشیو تاریخ شفاهی آستان قدس رضوی. مصاحبه. در تاریخ‌های: ۱۳۸۴/۱/۲۸ و ۱۳۸۴/۲/۳۰. پرونده شماره ۲۲.
- زمرشیدی، حسین. دوره‌های شکل‌گیری کاشی‌کاری معرق در بناهای ایران. رشد آموزش هنر. شماره ۸. زمستان ۱۳۸۵ ش.
- بیوکی، محمد رضا. کیهان فرهنگی. ش ۹، آذر ۱۳۶۳ ش. مصاحبه.
- اینانلو، جهان. بزرگداشت دو هنرمند فقید آستان قدس آلفته و رضوان. خبرنامه مرکز خراسان شناسی آستان قدس رضوی. ش ۱۴، خرداد ۱۳۷۹ ش.
- زحمتکش، غلامعلی. مصاحبه حضوری ۱۳۹۲/۱۰/۲۰ خبرگزاری کتاب ایران. ۱۳۹۲/۱۱/۹.

این استاد فرزانه و بس هنرمند، مکتب تیموری و صفویه را به سرحد کمال مطلوب و اوج رسانید» (زمرشیدی: ۸). « برای مثال می‌توان از کتیبه‌های دارالذکر و سردر موزه و گنبد اللهوردیخان نام برد که استاد، بیش‌تر به گنبد اللهوردیخان افتخار می‌کردند و علاقه خاصی به آن داشتند» (بیوکی: ۴۳). از دیگر آثارشان می‌توان به طراح‌های منقوش بر کاشی‌های شاهچراغ، اصفهان و کربلای معلی اشاره کرد. علاوه بر طراح‌های کاشی که رشته اصلی کارش بود، کتیبه‌نویسی و نقاشی به شیوه پرداز را هم به خوبی می‌دانست و چند تابلو آبرنگ باقی‌مانده از وی، تسلط او را در کار نقاشی می‌رساند، علاوه بر این‌ها حجاری و کنده‌کاری روی چوب هم می‌کرد (اینانلو: ۱۱-۱۲).

محمدحسن بیوکی قبل از آن که شخصیت هنری‌اش به شهرت برسد، در سن ۲۰ سالگی پس از سال‌ها آموختن از محضر استادالقرء حاج محمد عرب زعفرانی، خود به مقام استادی رسید و کتاب «لؤلؤئه الرضوان فی قرائه القرآن» را براساس کتاب منتخب التجوید استادش سیدمحمد عرب زعفرانی به چاپ رساند (صفری: ۱۰۶). در ابتدا معمم و در لباس روحانیت بود ولی بعدها با محاسنی معمولی و کلاهی پوستین به رنگ سیاه در همه جا حاضر می‌شد (بیوکی: ۲۵).

وی در هر دو رشته قرآن و کتیبه‌نویسی شاگردان فراوانی را تربیت کرد. «در تربیت قاریان قرآن نقش بسیار مؤثری ایفا می‌نمود؛ چنانکه بیش از بیست نفر از شاگردان برجسته ایشان به تشکیل جلسه‌ای جداگانه مبادرت ورزیده‌اند» (صفری: ۹۵). فردی بردبار بود و در شیوه آموزشی‌اش «اگر کسی قرآن را غلط می‌خواند اول آیه‌ای که آن شخص غلط خوانده بود تلاوت می‌کرد و اگر طرف متوجه اشتباهش نمی‌شد، با محبت تذکر می‌داد... با آن همه فضیلتی که داشت هیچ‌وقت اظهار فضل و برتری نمی‌نمود؛ هرگز از خودش تمجید و تعریف نمی‌کرد؛ هیچ وقت با صدای بلند نمی‌خندید.» (همان: ۹۶).

در آموزش هنر و کتیبه‌نویسی نیز به دیگران دریغ نمی‌کرد. «این وجود ارزشمند، شاگردانی چند، از جمله فرزند هنرمند خود را [مرحوم محمد رضا بیوکی، ۱۳۱۸ - ۱۳۸۵ ش.] در آستان مقدس رضوی پرورش داد که آنان با استفاده از عناصر فراوان و گوناگونی چون: اسپر سازی‌ها، کتیبه‌سازی‌ها، پشت بگل‌سازی‌ها، نقش‌اندازی در کاشی‌کاری زیر دوره‌ها، طاق‌ها، رواق‌ها، زیرگنبدخانه‌ها، غرفه‌ها، ایوان‌ها، صفت‌ها و همچنین رسمی‌بندی‌ها، کاربندی‌ها، یزدی بندی‌ها، طاسه‌سازی‌ها و بسیاری دیگر خصوصاً در کتیبه‌سازی و